

**O'TKIR HOSHIMOV NASRIDA UY HAYVONI OBRAZI VA SADOQAT–
BEGONALASHUV MOTIVLARINING BADIY TALQINI**

Alqarov Nazarbek Alisher o'g'li,

Toshkent davlat transport universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada O'tkir Hoshimov nasridagi uy hayvoni obrazi sadoqat va begonalashuv motivlari doirasida tahlil qilinadi. Ikki motivning matndagi ko'rinishlari to'rt belgi, ya'ni murojaat shakli, jonzo'tning javob harakati, egalik munosabatining o'zgarishi va tasvir zichligining siljishi asosida ajratiladi. Har bir belgi asar matnidagi olingan parchalar bilan izohlanadi. Tahlil natijasida ikki motiv bir-birini istisno qilmasligi, aksincha, bitta obraz doirasida ketma-ket almashinishi va shu almashinuv asarning axloqiy markazini tashkil etishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: uy hayvoni, sadoqat, begonalashuv, murojaat shakli, egalik munosabati, tasvir zichligi, O'tkir Hoshimov, badiiy talqin

**THE IMAGE OF THE DOMESTIC ANIMAL IN THE PROSE OF
UTKIR HOSHIMOV AND THE ARTISTIC INTERPRETATION OF THE
MOTIFS OF LOYALTY AND ESTRANGEMENT**

Abstract: The article analyses the image of the domestic animal in the prose of Utkir Hoshimov within the framework of the motifs of loyalty and estrangement. The manifestations of the two motifs in the text are distinguished by four features: the form of address, the responding action of the creature, the change in the relation of ownership and the shift in the density of description. Each feature is illustrated by passages drawn from the text. The analysis substantiates that the two motifs do not exclude one another but alternate successively within a single image, and that

this alternation constitutes the ethical centre of the work.

Keywords: domestic animal, loyalty, estrangement, form of address, relation of ownership, density of description, Utkir Hoshimov, artistic interpretation

ОБРАЗ ДОМАШНЕГО ЖИВОТНОГО В ПРОЗЕ УТКИРА ХОШИМОВА И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МОТИВОВ ВЕРНОСТИ И ОТЧУЖДЕНИЯ

Аннотация: В статье анализируется образ домашнего животного в прозе Уткира Хошимова в рамках мотивов верности и отчуждения. Проявления двух мотивов в тексте разграничиваются по четырём признакам: форма обращения, ответное действие существа, изменение отношений собственности и сдвиг плотности описания. Каждый признак иллюстрируется фрагментами текста. Анализ обосновывает, что два мотива не исключают друг друга, а последовательно сменяют друг друга в рамках одного образа, и что эта смена составляет этический центр произведения.

Ключевые слова: домашнее животное, верность, отчуждение, форма обращения, отношения собственности, плотность описания, Уткир Хошимов, художественная интерпретация

Kirish:

Badiiy matnda uy hayvoni obrazi ikki tomonlama tabiatga ega. U bir tomondan oila hayotining tarkibiy qismi, ikkinchi tomondan esa sotiladigan, ayirboshlanadigan va yo'qotiladigan mulk hisoblanadi. Shu ikkilik obrazning atrofida ikki qarama-qarshi motivning shakllanishiga olib keladi. Sadoqat motivi jonzotning oilaga bog'lanishini, begonalashuv motivi esa uning shu bog'lanishdan uzilishini ifodalaydi. Ko'pincha bu ikki motiv turli obrazlarga taqsimlanadi, ammo O'tkir Hoshimov nasrida ular bitta obraz doirasida ketma-ket almashinadi va aynan shu almashinuv badiiy kuchning manbai bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, yozuvchi ijodida oilaviy munosabatlar keng o'rganilgan

bo'lsa-da, uy hayvoni obrazining shu munosabatlar tizimidagi o'rni alohida masala sifatida qo'yilmagan. Maqolaning maqsadi ikki motivning matndagi ko'rinishlarini ajratish va ular orasidagi o'tish nuqtasini aniqlashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili:

Inson va uy hayvoni o'rtasidagi munosabatning tarixiy shakllanishini o'rgangan tadqiqotchi bu munosabatning doimo ikki tomonlama, ya'ni ham hissiy, ham iqtisodiy tabiatga ega ekanini ko'rsatgan [1]. Uning kuzatuvi badiiy matndagi ikkilikni izohlash uchun tayanch beradi. Uy hayvonlarining madaniy maqomini antropologik jihatdan tahlil qilgan ishda jonzotning oila tizimiga kiritilishi va undan chiqarilishi muayyan marosim shakllari orqali amalga oshirilishi qayd etilgan [2]. Zamonaviy o'zbek nasrida badiiy detalning vazifasini o'rgangan adabiyotshunos yozuvchining tasvirdagi tejamkorligi va uning ma'naviy zichlik bilan bog'liqligini ko'rsatgan [3]. Bu kuzatuv hayvon obraziga nisbatan ham amal qiladi.

Badiiylik mezonlarini umumlashtirgan tadqiqotda tasvirning ma'naviy sig'imi masalasi qo'yilgan [4]. Yozuvchi ijodining badiiy olamini tahlil qilgan ishda esa uning nasrida oilaviy munosabatlar tizimi markaziy o'rin egallashi ta'kidlanadi [5]. Hayvon obrazining ma'nosi madaniy amaliyotdan kelib chiqishi haqidagi qoida g'arb adabiyotshunosligida ilgari surilgan [6]. Ayni paytda bu qoidani bir tomonlama tushunmaslik kerak, negaki madaniy kod ma'no beradi, biroq yakuniy qiymatni matnning o'zi belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi:

Tadqiqotda motiv tahlili, kontekstual tahlil va tavsifiy metod qo'llanildi. Material sifatida O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" hamda "Ikki eshik orasi" asarlari olindi. Ikki motivni ajratish uchun to'rt belgi belgilandi: qahramonning jonzotga murojaat shakli; jonzotning javob harakati yoki uning yo'qligi; egalik munosabatining o'zgarishi; tasvir zichligining siljishi. Har bir belgi uchun yopiq tekshiruv savoli tuzildi. Tahlilga faqat manbasi va sahifasi ko'rsatilgan parchalar kiritildi. Xulosalar tanlangan mualliflik korpus doirasida bayon qilinadi va butun o'zbek nasriga umumlashtirilmaydi.

Tahlil va natijalar:

Sadoqat motivining birinchi belgisi murojaat shaklida namoyon bo'ladi. Jonzotga insonga qaratilgandek murojaat qilinganda u oila tizimiga kiritiladi. Bunday murojaat ko'pincha erkalash ohangida beriladi va unga javob kutilmaydi, ammo javob baribir qayd etiladi. Ikkinchi belgi jonzotning javob harakatida ko'rinadi. Mushuk bilan bog'liq o'rinlar shunga misol bo'ladi: "Oyog'imga suykalgan mushuk lip etib hovliga chiqib ketdi" [7 – B. 168.]. Bu jumlada jonzot o'z ixtiyori bilan yaqinlashadi va shu harakat munosabatning ikki tomonlama ekanini bildiradi. Javob harakatining boshqa ko'rinishi ovoz orqali beriladi: "sigir mo'rab molxonani boshiga ko'taryapti" [7 – B. 155.]. Bu yerda jonzotning ovozi e'tibor talab qiladigan chaqiriq sifatida keladi va u oila a'zosining talabiga o'xshaydi.

Sadoqat motivining uchinchi belgisi egalik munosabatining barqarorligida ko'rinadi. Jonzot uzoq vaqt davomida bir oilaga tegishli bo'lib qoladi va uning kundalik tartibi tasvirlanadi: "Bir vaqtlar o'zi ham kattakon targ'il sigirni tong saharda podaga qo'shib yuborar, kechqurun kutib olardi" [8 – B. 312.]. Takrorlanuvchi harakat munosabatning davomiyligini ko'rsatadi. Bolaning jonzot bilan munosabati alohida guruh hosil qiladi. Bunday o'rinlarda hayvon o'yin sherigi yoki himoyaga muhtoj mavjudot sifatida beriladi: "mushukni sekin ko'targancha bostirmaga yugurdim" [7 – B. 29.]. Bu yerda jonzot ko'tarib olinadi, ya'ni unga nisbatan g'amxo'rlik harakati bajariladi. Sadoqat motivi eng aniq shaklda echki va uloqchalar bilan bog'liq epizodda namoyon bo'ladi. Uloqchalarning onasiga ergashishi tasvirlanadi: "hovlining allaqaysi burchagida yurgan uloqchalar dikonglab echkiga ergashdi" [8 – B. 225.]. Bu tasvirda jonzotlar o'rtasidagi bog'lanish inson munosabatlariga qiyos qilinmaydi, u o'z holicha beriladi va shu tejamkorlik ta'sir kuchini oshiradi.

Begonalashuv motivi esa boshqa belgilar orqali ochiladi. Uning birinchi ko'rinishi egalik munosabatining buzilishida, ya'ni jonzotning sotilishida namoyon bo'ladi. Bozor sahnasi shu jarayonning markazi hisoblanadi: "odamlarga urilib, surilib mol bozoriga shoshilardi" [8 – B. 143.]. Bu yerda jonzot tovarga

aylanadi va u haqidagi soʻz narx atrofida aylanadi. Sotuvning oqibati insonning nomlanishida ham aks etadi: “Echki sotgan xotin salom aytdi, degin” [8 – B. 142.]. Bu jumlada ayolning oʻzi sotgan jonzoti orqali ataladi, yaʼni begonalashuv ikki tomonlama kechadi: jonzot oiladan uzoqlashadi, inson esa uning nomi bilan belgilanadi.

Begonalashuvning ikkinchi belgisi murojaat shaklining oʻzgarishida koʻrinadi. Erkalash ohangi oʻrniga zoʻrlilik harakati keladi: “Arqonni yulqib oldida, echkini eshik tomon sudrab ketdi” [8 – B. 225.]. Bu jumlada jonzotning ixtiyori butunlay inkor etiladi va u predmet maqomiga tushiriladi. Zoʻrlilik motivi ot obrazida yanada keskin shaklda beriladi: “yerdan qamchisini oldi-yu, kuchi boricha jiyronning boshiga soldi” [8 – B. 223.]. Bu yerda urish harakati bevosita tasvirlanadi va uning natijasi ham qayd etiladi. Tasvir zichligining ortishi aynan shu lahzada kuzatiladi. Uchinchi belgi jonzotning egasi orqali emas, uning ijtimoiy vazifasi orqali atalishida koʻrinadi: “qizil jiyronning jilovidan tutgan Dalavoy nalugchi kirib keldi” [8 – B. 220.]. Bu oʻrinda hayvon nomi kelayotgan kishining mavqeini bildiradi, yaʼni u belgi vazifasini bajaradi.

Toʻrtinchi belgi tasvir zichligining siljishida namoyon boʻladi va u ikki motivni ajratishda eng ishonchli koʻrsatkich hisoblanadi. Sadoqat epizodlarida tasvir tejamkor, begonalashuv epizodlarida esa u zichlashadi. Kuchuk bilan bogʻliq oʻrin shunga misol boʻladi: “kuchuk oqsoqlangan cha angillab qochib qoldi” [8 – B. 52.]. Bir jumlada uch belgi – harakat, ovoz va holat – jamlanadi va bu zichlik jonzotga zarar yetkazilgani bilan bogʻliq. Ikki motivning oʻzaro munosabatini aniqlash uchun ularning matndagi joylashuvi tekshirildi. Ular alohida obrazlarga taqsimlanmagan, aksincha, bitta obraz doirasida ketma-ket almashinadi. Echki obrazi shunga eng aniq misol boʻladi: u avval oila aʼzosi sifatida beriladi, soʻngra bozorga olib chiqiladi, keyin qaytariladi va nihoyat yana sotiladi.

Almashinuvning har bir bosqichida toʻrt belgi bir vaqtda oʻzgaradi. Murojaat shakli qattiqlashadi, jonzotning javob harakati inkor etiladi, egalik munosabati uziladi va tasvir zichlashadi. Shu izchillik motivlarning tasodifiy emas, tizimli ekanini koʻrsatadi. Oʻtish nuqtasi esa doimo iqtisodiy ehtiyoj bilan bogʻlanadi.

Jonzot sotilganda buning sababi ochiq aytiladi va u oilaning og'ir ahvoli bilan izohlanadi. Shu izoh muhim ahamiyatga ega, negaki u begonalashuvni axloqiy ayb sifatida emas, majburiyat sifatida ko'rsatadi.

Ayni paytda matn bu majburiyatni to'liq oqlamaydi. Jonzotning holati batafsil tasvirlanadi va o'quvchining e'tibori uning azobiga qaratiladi. Shu tarzda yozuvchi baho bermaydi, ammo baho berish uchun zarur bo'lgan ma'lumotni to'liq beradi [3]. Yana bir kuzatuv jonzotning yo'qolishi bilan bog'liq. Uy hayvonining o'g'irlanishi yoki so'yilishi haqidagi o'rinlarda tasvir qisqa beriladi, ammo u oilaning butun ahvolini bildiruvchi belgi vazifasini bajaradi: "Bechoraning bittayu bitta echkisi bor ekan" [8 – B. 323.]. Bu jumlada jonzotning yagonaligi qashshoqlik o'lchovi sifatida keladi.

Sadoqat va begonalashuv motivlarining almashinuvi asarning axloqiy markazini tashkil etadi. Jonzot bu yerda axloqiy tanlovning obyeksi emas, uning ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi: insonning jonzotga munosabati uning boshqa insonlarga munosabatini ham ochib beradi [1]. Nihoyat, ikki motivning nisbati asar hajmida ham aks etadi. Sadoqat epizodlari son jihatdan ko'proq, ammo ular qisqa beriladi; begonalashuv epizodlari siyrak, biroq ular batafsil tasvirlanadi. Shu nomutanosiblik o'quvchi xotirasida begonalashuv lahzalarining ustun qolishiga olib keladi [4].

Sadoqat motivining yana bir ko'rinishi jonzotning makon bilan bog'lanishida namoyon bo'ladi. Uy hayvoni o'z hovlisini taniydi va undan uzoqlashsa ham qaytib keladi: "bahorda birovning sigiri adashib qolsa, kuzda o'zi qaytib chiqmaguncha egasi topolmaydi" [7 – B. 21.]. Bu jumlada jonzotning mustaqil yo'l topish qobiliyati qayd etiladi va u insonning yordamisiz amalga oshadi. Sichqon va mushuk bilan bog'liq o'rinlar oraliq guruh hosil qiladi. Mushuk oila makonida yashaydi, ammo uning harakati nazorat ostida emas: "Mushuk o'lgur tokchada yurgan sichqonni quvaman deb, lampaning shishasini sindirib qo'yganidan keyin" [7 – B. 197.]. Bu yerda jonzot zarar keltiruvchi sifatida qayd etiladi, biroq unga nisbatan jazo qo'llanilmaydi. Tungi ovoz bilan bog'liq o'rin ham shu guruhga kiradi: "bo'g'ot orqasida mov mushuk kechasi bilan miyovlab

chiqadi” [7 – B. 210.]. Jonzot ko‘rinmaydi, u faqat tovush orqali mavjud bo‘ladi va shu tovush uy tartibining buzilishini bildiradi. Oraliq guruhning mavjudligi sadoqat va begonalashuv orasida uchinchi holat borligini ko‘rsatadi.

Ulov vazifasidagi jonzot ham alohida e‘tiborga loyiq. Eshak obrazi asarda ko‘p marta uchraydi, ammo unga nisbatan na erkalash, na zo‘rlik qo‘llaniladi: “biri ketmon ko‘tarib, biri eshak aravasini minib saharlab chiqib ketishar edi” [7 – B. 71.]. Bunday betaraf munosabat ikki motivning ham tashqarisida turadi va u jonzotning vazifasi bilan izohlanadi. Betaraf munosabatning yana bir dalili jonzotning tashqi qiyofasi tasvirlanganda ham baho berilmasligida ko‘rinadi: “Qora eshak chillakday ingichka oyoqlari bilan tuproq yo‘ldan imillab borar edi” [8 – B. 311.]. Tasvirda qiyos bor, ammo unda na achinish, na istehzo ohangi seziladi. Ikki motivning nisbatini janr nuqtayi nazaridan ham izohlash mumkin. Bolalik xotirasi shaklida qurilgan bayonda sadoqat epizodlari kundalik hayotning bir qismi sifatida beriladi va ular alohida ajratilmaydi. Begonalashuv lahzalari esa xotirada saqlanib qolgan hodisa sifatida keladi, shu bois ular batafsil tasvirlanadi va bayon ohangi o‘zgaradi.

Jonzotga nisbatan qo‘llanilgan o‘xshatishlar ham motivlarni ajratishga xizmat qiladi. Sadoqat doirasida qiyos yumshoq ohangda beriladi, begonalashuv doirasida esa u kamsituvchi tus oladi. Masalan, hajm qiyosida istehzo seziladi: “echki! Naq tuyadek keladi!” [7 – B. 200.]. Bu yerda mubolag‘a savdo vaziyati bilan bog‘liq va u jonzotning qiymatini oshirishga qaratilgan. Nihoyat, ikki motivning almashinuvi asar kompozitsiyasida ham iz qoldiradi. Jonzot bilan bog‘liq epizodlar ko‘pincha oilaviy voqealarning burilish nuqtalariga to‘g‘ri keladi: sotuv qiyinchilik davriga, qaytarish esa nisbiy farovonlik davriga tegishli bo‘ladi. Shu bog‘lanish obrazni oilaning ahvolini bildiruvchi ko‘rsatkichga aylantiradi [5].

Tahlil natijalarini belgilar bo‘yicha jamlaganda quyidagi manzara hosil bo‘ladi. Murojaat shakli sadoqat doirasida erkalash va nom bilan atash ko‘rinishida, begonalashuv doirasida esa buyruq va zo‘rlik ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Jonzotning javob harakati birinchi holatda qayd etiladi, ikkinchi holatda

esa u umuman tasvirlanmaydi yoki qarshilik sifatida beriladi.

Egalik munosabati birinchi holatda barqaror va takrorlanuvchi harakatlar bilan mustahkamlanadi, ikkinchi holatda esa u savdo bitimi orqali uziladi. Tasvir zichligi esa teskari yo'nalishda o'zgaradi: sadoqat epizodlarida tejamkor, begonalashuv epizodlarida zich beriladi. To'rt belgining bu tarzda muvofiq o'zgarishi motivlarning matnda tizimli tarzda tashkil etilganini ko'rsatadi.

Xulosa:

O'tkir Hoshimov nasrida uy hayvoni obrazi sadoqat va begonalashuv motivlarining kesishmasida shakllanadi. Ikki motiv alohida obrazlarga taqsimlanmagan, ular bitta obraz doirasida ketma-ket almashinadi. Motivlarni ajratish uchun to'rt belgi ishlaydi: murojaat shakli, jonzotning javob harakati, egalik munosabatining holati va tasvir zichligi. Almashinuv lahzasida to'rt belgi bir vaqtda o'zgaradi va shu izchillik hodisaning tizimli ekanini ko'rsatadi. O'tish nuqtasi doimo iqtisodiy ehtiyoj bilan bog'lanadi va bu bog'lanish matnda ochiq izohlanadi. Shu izoh begonalashuvni axloqiy ayb sifatida emas, majburiyat sifatida ko'rsatadi, biroq jonzotning holati batafsil tasvirlangani hisobiga baho berish imkoniyati o'quvchiga qoldiriladi. Tasvir zichligining siljishi ikki motivni ajratishda eng ishonchli ko'rsatkich bo'lib chiqdi: sadoqat epizodlarida tasvir tejamkor, begonalashuv epizodlarida esa u zichlashadi. Shu nomutanosiblik obrazning badiiy ta'sir kuchini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fudge E. Pets. – Stocksfield: Acumen, 2008. – 168 p.
2. DeMello M. Animals and Society: An Introduction to Human-Animal Studies. – New York: Columbia University Press, 2012. – 470 p.
3. Normatov U. Ijod sehri. – Toshkent: Sharq, 2007. – 288 b.
4. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – Toshkent: Fan, 2004. – 128 b.
5. Xo'jaqulov D. O'tkir Hoshimov badiiy olami. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2015. – 176 b.
6. Ritvo H. The Animal Estate: The English and Other Creatures in the Victorian

Age. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987. – 347 p.

7. Hoshimov O'. Ikki eshik orasi: roman. – Toshkent: "Sharq", 2012. – 624 b.

8. Hoshimov O'. Dunyoning ishlari: qissa va hikoyalar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 336 b.